

PIMEKURTIDE PSÜÜHIKA KUJUNEMISE
SOTSIAALSEST OLEMUSEST

E. Viitar

Sündinud maailma, satub inimene sotsiaalsesse keskkonda. Teda ümbritsev ruum on täidetud inimeste poolt valmistatud esemetega: maja, milles sündis ja elab laps; voodi, milles ta veedab algul enamiku oma ajast; riided, mitmesugused esemed lapse hooldamiseks jne. Kõikide nende esemete funktsioonid ja kasutamise võtted on välja töötanud inimkond, kõik need on K. Marxi väljenduse kohaselt "esemestatud inimlikud võimed". Nad loovad lapse ümber inimesestatud ruumi. Kuid inimlike võimete kujunemine ei toimunud inimekonna ajaloo mitte ainult materiaalsete esemete loomise, vaid ka käitumisnormide ja elukorralduse loomise käigus. Seega eksisteerib lapse jaoks peale inimesestatud ruumi sama objektiivselt, lapsest sõltumatult, ka inimesestatud aeg, režiim selle sõna laiemas mõttes, elukorraldus, mis määrab ette, mida ja millal peab laps tegema. Inimesestatud ruum ja inimesestatud aeg - kogu sotsiaalne keskkond realiseerub lapse jaoks algul selle tegevuse kaudu, mis on suunatud tema teenindamisele teiste inimeste poolt. Sellised on sotsiaalse keskkonna ja sotsialiseeriva keskkonna faktoriid, millesse laps sündides satub.

Normaalse kuulmise ja nägemisega laps, puutudes kokku nende sotsiaalse keskkonna faktoritega, sotsialiseerub, see tähendab: kujundab oma inimlikku psüühikat loomulikus eluprotaessis. Nimetatud protsess toimub tavapäraselt ja see tõttu ümbritsevate inimeste jaoks märkamatuks.

Lapse organismile mõjuvate keskkonnafaktorite hulk väheneb aga katastroofiliselt, kui laps ei kuule, ei näe, ei valda kõnet.

I. Sokoljanski (1959: 121), iseloomustades pimekurte lapsi, kirjutab: "Pimekurdil lapsel on normaalne aju, tal on potentsiaalne võime täisväärtuslikuks vaimseks arenguks. Kuid tema iseärasuseks on see, et nimetatud võimalikkusele vaatamata ei saavuta pimekurt iseseisvalt peaaegu mitte mingit vaimse arengu taset. Ilma spetsiaalse õpetamiseta jääb selline laps eluagseks invaliidiks." Kui normaalne laps omandab väga palju väljaspool spetsiaalset pedagoogi-

list mõjutamist ja kontrolli, siis pimekurtidel on psüühilise arengu iga saavutus spetsiaalselt organiseeritud õppeprotsessi tulemus.

Sünnipärase või varases lapseas omandatud raskekuju- lise kuulmis- ja nägemisdefektiga laps on isoleeritud inimlikust suhtlemisest. Üksindus põhjustabki tema psüühika arenematusse või degradatsiooni. Seetõttu on pimekurt laps esialgu inimpsüühikata olevus, kellel aga on (nagu varem märgitud) potentsiaalne võime täielikuks arenguks. Neid faktoreid arvestades kujunebki inimekäitumise ja inimpsüühika sihipärase kujundamise unikaalne ülesanne, mille puhul on peaaegu täielikult võimalik arvestada ja kontrollida kõiki last mõjutavaid faktoreid (Meštšerjakov 1974: 11-15). Viimane asjaolu tuleneb sellest, et pimekurtidel on psüühika kujunemise protsess aeglustunud ja liigendatud ning seetõttu ongi seda kergem analüüsida kui normaalsetel lastel.

Pimekurtus ongi kõige selgem eksperiment inimesega. Selle eksperimendi on loonud loodus ise, ja see laseb tun- gida ühe keerukaima ja suursugusema probleemi olemusse - inimteadvuse kujunemise mehhanismide ja neid loovate objektiivsete suhete valdkonda (Leontjev 1948: 108).

A.J. Meštšerjakov (1968: 110) kinnitab, et pimekurti- de kasvatamise tulemuste teoreetiline tähtsus seisneb sel- les, et need lausa eksperimentaalse puhtusega tõestavad dialektilis-materialistlikke kujutlusi inimpsüühika olemu- sest üldse, tõestavad sotsiaalse ja bioloogilise dialekti- lise ühtsuse selle kujunemisel.

Veel enne pimekurdi lapse õpetamise algust rahuldab täiskasvanu last hooldades tema orgaanilisi vajadusi inim- konna poolt loodud võtete abil: sööb kindlatel aegadel, paneb riidesse ning magama jne. Juba selle hooldamise käi- gus, mille puhul on täiel määral aktiivne ainult last hool- dav täiskasvanu, lapse aktiivsus aga minimaalne, kujunevad inimpsüühika esimesed elemendid. Tekivad need seetõttu, et lapse vajadused rahuldatakse inimese poolt loodud esemetega (riided, hooldusesemed, olmeesemed) ja inimlike võtetega (söötmise, riietamine jne.). Lapse elus toimub väga tähtis sündmus: tema orgaanilised vajadused muutuvad inimlikeks tarveteks.

Inimpsüühika kujunemise seisukohalt omab põhimõttelist tähtsust see, et lapse tarbeid rahuldatakse niisuguste ees-

mete abil, mis ei rahulda antud vajadust vahetult. See tähendab, et tekib tarvete rahuldamine mingite esemete vahendusel (tööriista abil: laps sööb lusikaga, mitte lusikat). Nii kujunevadki erilised suhted subjekti (lapse) ja tema vajaduste rahuldamise vahendi vahel.

Nende suhete olemus seisneb selles, et subjektile tekib võimalus ja vajadus tunnetada eseme (vahendi,ööriista) objektiivseid omadusi. Sellise eseme objektiivsete omaduste peegeldamine subjekti tegevuses osutub võimalikuks seetõttu, et ese ei eksisteeri mitte subjekti vajaduse objektina, vaid selle rahuldamise vahendina.

Inimkäitumise ja psüühika arendamine eneseteenindamisel loob aluse esmaseks kõne (viipekeele) õpetamiseks pimekurtidele lastele. Sellega seoses märgib professor L. K. Naumenko, et tööjaotuses, mis tekib lapse ja täiskasvanu vahel, muutub täiskasvanu tegevus üha enam informeerivaks, suunavaks, juhendavaks tegevuseks. Täidesaatev funktsioon läheb üha rohkem üle lapsele, täiskasvanu tegevus ainult reguleerib seda. Ajapikku abstraherub kasvataja tegevus niivõrd, et muutub žestiks. Žest ei ole enam tegevus, kuigi see ei ole veel ka sõna, žest säilitab tegevuse vormi, kuid ilma "materიაtа". "Keele loomise" järgmisel etapil muutuvad need tegevust jäljendavad märgid iseseisvateks kindlat tähendust omavateks keelemärkideks. Keele seisukohalt aga pole sugugi oluline, mis on tema materiaalseks kandjaks, kas häälikud või sõrmedega moodustatavad märgid (Gurgenidze, Iljenkov 1975: 27).

V.I. Beltjukov (1981: 5) märgib, et kõrge intellektuaalse arengutaseme saavutamiseks pimekurtidel piisab kaudsete seoste loomisest ümbritseva maailmaga. Esmaseks verbaalse kõne vormiks, mille pimekurdid omandavad õppe-kasvatustprotsessi tulemusena, on mitte suuline, vaid daktiline kõne. Selle kujunemisest kuulmisanalüsaator osa ei võta.

Verbaalse kõne daktiline vorm (sõrmendamine) on viipekeele pealisehituseks. Ta hakkab kujunema viipekeele raames kui selle variant, hiljem aga muutub iseseisvaks ja domineerivaks kõneliigiks. Daktilise tähestiku omandamise järel õpetatakse pimekurte kasutama Braille' tähestikku, mis võimaldab neil omandada ka lugemis- ja kirjutamisoskuse. Paralleelselt õpetatakse ka suulist kõnet. Nii omandab pimekurt terve suhtlemisvahendite kompleksi. Järelikult saab ta

nüüd astuda kontakti ümbritseva tegelikkusega, lülituda ühiskondlikesse suhetesse, sotsialiseeruda.

Et kirjeldatud tingimustes on pimekurt võimeline omandama vaimse arengu kõrge taseme, kinnitavad ühe väga huvitava eksperimendi tulemused: neli pimekurti õppisid Moskva ülikoolis psühholoogiat. Selle eksperimendi teoreetilise ja filosoofilise tähtsuse võtab A. Leontjev kokku järgmiselt.

Läbi viidud eksperimendi iseärasuseks on see, et ta loob tingimused, milles muutuvad nähtavaks, lausa kombitavaks ja palju aeglasemaks (nagu aegluubis võtted) kõik isiksuse kujunemise ja inimteadvuse tekkimise sõlmpunktid. Ühtlasi lubavad need erakordsed tingimused õigesti mõista ning hinnata, millistes suhetes ja seostes on bioloogilised eeldused ja inimliku olemise sotsiaalsed tingimused, s. t. tema reaalne elutegevuse viis. See viimane omistab antud eksperimendile mitte enam üldpsühholoogilise, vaid maailmavaatelise, filosoofilise tähenduse. Eksperimendis sisaldub rikkalik töestusmaterjal marksistlik-leninliku tunnetusteooria edasiarendamiseks, kuna siin ilmneb selgemini kui ühelgi teisel juhul seos meelelise taju ja mõtlemise vahel. Ilmneb samuti see põhiline, mis löi ja loob inimesest inimese - ilmneb töö roll selle sõna kõige tõsiteaduslikumas tähenduses. Praktiliselt toimub looduse ümberkujundamise protsess, mis üha loob, üha kujundab (hoopiski ei "ärata") seda kõrgeimat spetsiifilist psüühika vormi, mida nimetatakse inimteadvuseks (Gurgenidze, Iljenkov 1975: 28).

Millisena tajuvad maailma pimekurdid, kui võrd adekvaatselt peegeldub objektiivne tegelikkus nende teadvuses? Neile küsimustele on võimalised kõige adekvaatsemalt vastama pimekurdid ise, kui nad on saanud vastava psühholoogialase hariduse ning orienteeruvad ka filosoofilistes tunnetusteoreetilistes probleemides, suudavad teostada enesevaatlust ning üldistada ja viia teoreetilistele alustele selle tulemusi. Nagu korraldatud eksperimendi resultaadid näitavad, on nüüd sellise kvalifikatsiooniga inimesed olemas.

Järgnevalt anname lühikokkuvõtte eksperimentaalgrupi pimekurtide poolt nende teaduslikus töös väljatöötatud seisukohtadest. Pimekurt N. Kornejeva (1975), analüüsides pimekurtide psüühika kujunemist õpetamise ja kasvatamise protsessis, märgib, et nägemise ja kuulmise puudumine võtab

inimeselt võimaluse omandada informatsiooni tavalisel viisil, seega ka kujundada psüühikat, s. t. aktiivselt peegeldada objektiivset tegelikkust. Toetudes A. Meštšerjakovi poolt väljatöötatud teooriale, rõhutab ta, et eelkõige on tarvis pimekurtidel lastel kujundada aktiivset suhtumist teda ümbritsevasse tegelikkusesse. Sest ainult aktiivse tegevuse tulemusena eneseteenindamise, mängu, õppimise jne. käigus omandab laps materjali, mille baasil saavad areneda taju, tähelepanu, mälu, ümbritseva mõistmine, suhtumine inimestesse. Ühtlasi on see ka edaspidise arengu tingimuseks: omandatakse erinevat liiki tegevused, esemed ja nende omadused, neid tähistavad žestid, sõnad, s. t. kõne. On väga oluline, et pimekurt omandaks võimalikult kiiresti verbaalse kõne, sest ainult see avab kõrgemasemaliste teadmiste omandamise võimalused. Kõne omandamine viib mõtlemise, suhtlemise ja tunnetuse edasisele arengule.

Edasi rõhutab N. Kornejeva psüühika igakülgse arendamise vajalikkust. Ta märgib, et pimekurtide kasvatamise puhul on eriti oluline õigeaegselt luua tingimused psüühika ühe või teise uue komponendi arendamiseks, sest pimekurt ei suuda ju iseseisvalt hangitud informatsiooni abil kompenseerida pedagoogi vigu. Defektita lapsel kujunevad need tingimused empiirilise kogemuse baasil. Laps omandab inimkonna kultuurisaavutusi nägemise ja kuulmise abil, pimekurdil on need võimalused tunduvalt piiratumad.

Sageli aga pole kontrolli selle üle, millisenä ja kui-võrd on normaalne laps omandanud sotsiaalse kogemuse psühholoogilise külje. Kasvatamise edukust või edutust põhjendatakse sel juhul pärilike eelduste olemasolu või puudumisega, ümbruskonna mõjuga jne., tegelikult on aga vaja lihtsalt aidata lapsel omandada inimkonna arengu grandioosseid saavutusi mitte ainult materiaalses, vaid ka psüühilises plaanis. "On ammu aeg," märgib Kornejeva, "hakata teaduslikult kontrollima iidsest ajast isevooluteed lastud psüühika kujunemist."

Normaalne inimene loob oma kujutlused ümbritsevast tege-
likkusest viie meele - nägemise, kuulmise, naha- ja liigutustundlikkuse, haistmise ja maitsmise abil. Pimekurdil on nägemine ja kuulmine välja lülitatud. Maailmapildist, mille nad omandavad, puuduvad värvid ja helid. Tekib küsimus, kas selline kujutluste "ilmetus" muudab pimekurdi ku-

junemise piiratumaks, kas ta on võimeline omandama inimkultuuri kogu rikkust? (Sirotkin 1975: 29). Nüüd võib juba kindlalt öelda, et on küll. Füsioloogilise aluse sellele annab P. Anohhini ja A. Leontjevi poolt märgitud funktsionaalorganite kujunemise üks iseärasustest: täites küll ühte ja sama ülesannet, võivad funktsionaalorganid (-süsteemid) omada erinevat struktuuri. Sellega ongi seletatavad peaaegu piiratud kompensatsioonivõimalused, mida täheldatakse spetsiifiliselt inimlike funktsioonide kujundamisel (Leontjev 1981: 216). Mitmesuguste kujundite, kujutluste ja tervikliku maailmapildi adekvaatsuse või mitteadekvaatsuse üle saab otsustada tõe kriteeriumi, praktika alusel. Kuivõrd pimekurtide maailmapilt vastab tegelikkusele ja normaalsete inimeste ettekujutustele, saab otsustada nende tegevuse eesmärkide ja tegevuse tulemuste põhjal. Keskkonna mõistmine ei saa erineda, kui erineval viisil ja erinevate vahenditega toimides saavutavad mõlemad ühesuguseid tulemusi, lahendavad ühesuguseid ülesandeid.

Järgnevalt vaatleme, kuidas psüühika kujunemist mõistavad pimekurdid ise. Märgitakse, et käesoleval ajal oleks õigem koolilast nimetada mitte õpilaseks, vaid õpetatavaks, sest laps võtab passiivselt vastu selle, mis talle peale sunnitakse. Tänapäeva nõukogude pedagoogikas on probleemide probleemiks see, kuidas muuta õpetatavad õpilasteks, õpetamine õppimiseks, s. t. äratüüdanud kohustus õppida tegelikuks vajaduseks, aktiivseks loominguliseks tegevuseks. Õppematerjali "läbivõtmise" aktiivse passiivsuse asemele peaks tulema tõeline aktiivne loominguline omandamine. Kuidas seda teha? See ongi probleemiks, millele pimekurt A. Suvorov (1975) püüab oma teaduslikus töös vastust leida.

Tunnetuslik-teoreetilisest seisukohast on väärtuslik ka J. Lerner'i teadusliku töö temaatika (pimekurtide õpetamise näitlikustamise probleemid). Ei tohi unustada, et pimekurdid võivad saada esialgse ettekujutuse reaalsest tegelikkusest vaid "füüsilisel teel", s. t. kompimise, vibratsioonitundlikkuse jne. kaudu.

Et lastel tekiksid adekvaatsed kujutlused reaalistest asjadest, millega nad peavad elus tegutsema kindlal viisil, vastavuses nende ajalooliselt välja kujunenud funktsioonidega, on vaja kasutada tohutult palju esemelist näitlikustamist, mitmesuguseid makette, mullaäse jne. Ainult sel ju-

hul on võimalik välja kujundada potentsiaalsed psüühilised võimed, anda võimalus teadvuse kujunemiseks. Seega on pimekurtide õpetamise ja kasvatamise ajalugu kindlalt näidanud, et ilma spetsiaalse õpetamiseta ei kujune kuulmise ja nägemiseta indiviididel inimpsüühika ja nad jäävad teadvusetuteks olenditeks. Indiviid bioloogilise olendina omab vaid eeldusi kujuneda inimeseks, kuid funktsionaalsed organid ja inimkäitumine peab lapsel välja kujunema elu ajal, suhtlemises teiste inimestega, ajalooliselt kujunenud tingimustes. Ainult aktiivses tegevuses omandab pimekurt laps mitte ainult ühiskondliku praktika resultaate, esemed ja nende olemuse (omadused ning funktsioonid), tegutsemisviise, vaid loob ka aluse kõne ja teadvuse kujunemisele. Teadvus kujuneb nende reaalsete suhete alusel, milles indiviid elab ja tegutseb. Need suhted on ühiskondlikud. Ka teadvus on algusest peale ühiskondlik produkt ja jääb selleks niikaua, kui inimesed üldse eksisteerivad (Rebane 1977: 42).

Dialektilis-materialistlikule tunnetusteooriale kui metodoloogilisele alusele rajatud korrigeerimismeetmete süsteem võimaldab pimekurtidest (teadvusetutest olenditest) kujundada täisväärtuslikud, kõrge intellektuaalse arenguga isiksused, kes on võimelised omandama mitte ainult elementaarseid inimliku käitumise oskusi, vaid ka kõrgharidust ning tegema teaduslikku tööd "kuuljate-nägijate" inimeste (nagu neid nimetavad pimekurdid) tasemel. See on omakorda kinnituseks dialektilise materialismi printsiipide õigsusele, on inimtunnetuse sotsiaalse olemuse kontrolliks praktika kaudu.

Kirjandus

- Rebane, J. Marksismi rajajad tunnetuse sotsiaalsest olemusest. - Rmt.: Ajalooline materialism. Tln., 1977.
- Beltjukov - Бельтюков В.И. Соотношение социальных и биологических факторов в развитии человека. - Дефектология, 1981, № 4.
- Gurgenidze, Iljenkov - Гургенидзе Т.С., Ильенков Э.В. Выдающиеся достижения советской науки. - Вопросы философии, 1975, № 6.
- Kornejeva - Корнеева Н.Н. У истоков психики. - Вопросы философии, 1975, № 3.
- Leontjev, Skorohodova - Леонтьев А.Н., Скороходова О.И.

- Как я воспринимаю окружающий мир. - Советская педагогика, 1948, № 3.
- Leontjev - Леонтьев А.Н. Биологическое и социальное в психике человека. - В кн.: Проблемы развития психики. М., 1981.
- Lerner - Лернер Ю.М. О моей работе. - Вопросы философии, 1975, № 6.
- Meštšerjakov - Мещеряков А.И. Как формируется человеческая психика при отсутствии зрения, слуха и речи. - Вопросы философии, 1968, № 9.
- Meštšerjakov - Мещеряков А.И. Слепоглухонемые дети. М., 1974.
- Sirotkin - Сироткин С.А. В мире слепоглухонемого. - Вопросы философии, 1975, № 6.
- Sokoljanski - Соколянский И.А. Усвоение слепоглухим ребенком грамматического строя словесной речи. - В сб.: Доклады АПН РСФСР, 1959, № 1.
- Suvorov - Суворов А.В. Наша учеба. - Вопросы философии, 1975, № 6.

О СОЦИАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХИКИ СЛЕПОГЛУХОНЕМЫХ

Э. Вийтар

Р е з ю м е

В статье дается обзор об особенностях развития психики слепоглухих детей в сравнении с нормальными. Врожденные или приобретенные в раннем детстве тяжелые нарушения слуха и зрения вызывают изоляцию таких детей от человеческого общения, задерживающую их психическое развитие. Для формирования психики детей с названными аномалиями нужно использовать специфические методы, учитывая при этом, что слепоглухонемые люди способны достичь такого уровня умственного развития, который позволяет им получить высшее образование и, даже заниматься научным трудом. Это в свою очередь подтверждает правильность диалектико-материалистических принципов и является практической проверкой тезиса о социальной сущности человеческого познания.